

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ ЩОДО ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

*(на матеріалі президентських новорічних звернень
у порівнянні зі зверненнями канцлерів ФРН)*

Всім відомий новорічний ритуал, існуючий в багатьох країнах: друзі, ялинка, новорічні подарунки, шампанське, яке п'ють після того як президент звертається до народу. Небагато людей прислуховуються до тих звертань як раз тому, що вони їм належать до ритуалу, який повторюється кожен рік і є невід'ємною частиною новорічного свята. Так, в ФРН в новорічну ніч 1986 року на Північнонімецькому радіо був проведений незвичайний експеримент: замість нового традиційного звернення канцлера Коля транслювали тогорічне, та майже ніхто цього не помігив. Може виникнути питання: так для чого ж проводити лінгвістичний аналіз цих звернень, якщо вони є для громадян лише частиною традиції? Тому що те, що є для громадян однаковим ритуалом, може бути для лінгвіста дуже цікавим і необхідним, показовим для політичної комунікації та для її недовгої історії в нашій країні. Новорічні звернення з їхнім щорічним ритмом, темами, стилем, риторикою можуть бути

розглянуті як мініатюрні відображення країни, її політичного життя та мови. Навіть незважаючи на те, що варіативність цих звернень кожного року майже непомітна, і для них — також як і для інших типів тексту — існують відносно постійні тверді зразки, можна побачити відчутні зміни з ходом часу, що дає нам змогу провести аналіз новорічних звернень президентів України у порівнянні зі зверненнями соціал-демократичних канцлерів.

Предметом аналізу були новорічні звернення президентів України Л.М. Кравчука та Л.Д. Кучми в період з 1992 по 1998 рік та звернення В.Брандта і Х. Шмідта. Цікавим є те, що в 1992-1995 роках даний тип тексту зветься українськими президентами привітанням, а з 1996 — зверненням. Ці звернення були надруковані в газетах “Голос України” та “Урядовий Кур’єр”. Вони є різними за обсягом; найкоротше зробив Л. Кучма в 1997 році (загальний об’єм — 625 словоформ), найдовше — Л. Кучма в 1995 році (851 словоформа), після свого обрання на посаду президента. В цілому, чотири звернення Л.Кучми є довшими (735,5 словоформ), ніж три звернення Л.Кравчука (708 словоформ). Звернення канцлерів друкувалися в бюлетенях Федерального уряду. Якщо порівняти наших президентів з їх колегами, канцлерами з ФРН, то вони є менш красномовними; так, наприклад, середня кількість слів у восьми зверненнях Х. Шмідта становить 1204 слова, а В. Брандта — 888 (див. W. Holly Die sozialdemokratischen Kanzler an das Volk // Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der BRD, 1995, S. 316-317).

Новорічні звернення є особливими типами політичного

тексту, тому що вони надають президенту можливість безпосередньо звертатися до великої кількості виборців поза виборчої кампанії. Він може робити це під час виступу у парламенті, на прес-конференціях, інтерв’ю, дискусіях та інших телевізійних виступах, але у цих ситуаціях беруть участь також інші учасники. Під час новорічного звернення президент має відповідний час для тематично вільного, нерегламентованого виступу лише завдяки календарю. Він може напрямки звернутись до публіки: це і є класичний виступ, маючи на увазі особливі умови засобів масової інформації, які тут не враховуються.

Щодо більш досконалого визначення цих звернень як типу тексту, використовуючи жанрову класифікацію риторики, то воно є нелегким. Відповідно класичній трійчастій типології, яка поділяє тексти промов на судові, хвалебні та нарадні, в новорічному зверненні можна знайти елементи хвалебної або святкової промови, де присягаються у вірі в народ та людські цінності, також елементи наради, які повинні зміцнити позиції деяких ідей у майбутньому.

(Й. Кляйн (J. Klein Politische Textsorten // Aspekte der Textlinguistik, 1991, S. 245-278) використовує для класифікації політичних текстів поняття “інтерактивних рамок” (законодавство, політична програма партій, політична реклама партій) та описує типи тексту (закон, партійна програма, передвиборні гасла) за категоріями: межі комунікації, емітент, автори, адресат, мета комунікації, тема, розробка теми, розкриття теми, вид тексту, спосіб організації тексту, синтаксис, використання часових форм та осіб, словниковий склад, риторичні засоби.)

Слідуючи цим категоріям, можна визначити новорічне звернення президента передусім як “політичну агітацію партії”; хоч президент і не виступає тут як партійний діяч під час виборчої кампанії та не агітує відкрито за якусь партію, все ж, виконуючи легітимну роботу, він постійно агітує за уряд та себе. “Межі комунікації” утворюються підрозділами урядової пропаганди, в яких члени уряду виступають “емітентами”, звертаючись “суспільно-монологічно” до народу як потенційних виборців (як “адресату”).

На перший погляд “автором” звернення є один президент, насправді він працює з командою референтів та консультантів. “Ціллю комунікації” є заклик, орієнтація та реклама. “Темою” є політично-економічне становище, зумовлене подіями минулого року, його наслідки та перспективи, можливості подолання негативних факторів. Тема розробляється різноманітно, емоційно. Розкриття теми є, з одного боку, описово-оціночним та доповідним, з другого — пояснювально-аргументативним.

Текст організований за допомогою простої композиції: передусім, це короткий вступ, пояснюючий привід виступу, за ним йдуть короткі повідомлення про становище у різноманітних галузях життя (економіка, внутрішня та зовнішня політика, безпека) і перспективи їх розвитку та пов’язані з цим вигоди і заклики до громадян, наприкінці стоять добрі побажання, іноді це можуть бути звернення та заклики до окремих груп громадян.

Синтаксис є звичайним як для письмових текстів, так і для телебачення — приблизно 13,045 слова в одному реченні

(Кучма 13,05, Кравчук 13,04), для німецьких канцлерів — 16,6 (Brandt 15, Schmidt 17,6). У зверненнях використовуються усі часові форми. Граматична категорія осіб, до яких звертаються президенти, змінюється в залежності від ситуації: можливий “протиставляючий” *я/ви* — стиль або з’єднуючий *ми* — стиль; у всякому випадку до партнера по комунікації, тобто до громадян, звертаються напрямки. В зверненнях використовуються різноманітні лексичні одиниці — поруч зі спеціальними виразами багато оціночних лексем, слів-гасел. Серед риторичних засобів ми можемо знайти майже усі, що характерно для подібних текстів.

До цього переліку основних характеристик треба додати так звані “особливі зразки типів тексту” або “особливі текстові дії” (терміни належать П. Поленцу: Peter Polenz. Deutsche Satzsemantik, 1988), які можна вивести з наданих вище характеристик тексту. Передусім тут можна назвати три комплекси дій (див. Püschel U. Stilpragmatik — vom praktischen Umgang mit Stil// Stilfragen, 1995, S. 303-328): 1) Президент *дає звіт* та *агітує, згадуючи минуле* та *оцінюючи* його. 2) Президент *орієнтує* та *агітує, обіцяючи, закликаючи, даючи прогнози* та *настанови*. 3) Президент *солідаризує* громадян та *агітує, дякуючи, привітаючи, бажаючи чогось доброго*. Поруч з тим велику роль грає у цих текстах можливість подати себе, тобто *агітувати* за себе.

Не завжди у цих текстах представлені усі три комплекси дій, які організують текст (передусім експліцитно), більш за те, вони можуть займати різне місце у різних текстах.

Два перших комплекси дій (огляд минулого та прогнози

на майбутнє) часто існують у текстах експліцитно; у зверненнях знаходиться багато відповідаючих їм формулювань, хоч вони й не є обов'язковими для них:

мусимо відповідально підбивати підсумки (Куч. 98), визначитися, як діяти у дні прийдешньому (Куч. 98), оглядаємось на своє минуле (Куч. 98), вдивляємось в майбутнє (Куч. 98), у думках осягаємо пройдене й пережите (Куч. 97), прощаючись з ним, давайте разом зважимо, що він залишає нам на згадку (Куч. 97), ми згадуємо пройдений шлях, оцінюємо зроблене (Куч. 95), говоримо про день прийдешній (Куч. 95), я добре усвідомлюю, що минулий рік, який за мить вже стане історією (Куч. 95), кожен з нас осягає прожите (Куч. 96), кожен з нас з надією думає про день завтрашній (Куч. 96), рік, що фінішує (Куч. 96), цей рік увійде у історію як рік (Куч. 96), говоримо про недавнє минуле (Кр. 92), рік, останні хвилини якого спливають у пам'ять історії (Кр. 92).

Rechenschaft ablegen (Б. 73; Ш. 74), sich zurückbesinnen auf das alte Jahr und ... den Blick nach vorne richten auf das neue Jahr (Ш. 78), Blick zurückerweitern und nachdenken (Ш. 81), Gedanken ausbreiten (Ш. 80), auf die wichtigen Probleme eingehen (Б. 71).

Ми можемо побачити, що огляд минулого та його оцінка часто передається за допомогою т.з. "балансових" речень, тобто речень, які підводять підсумок. Ці речення можуть дати звіт про становище країни в окремий період її історії:

Кр. 92: Рік, що відходить, був роком серйозних економіч-

них випробувань. Цей рік залишиться незабутковим у нащій долі.

Кр. 94: Да, рік 1993 був складним.

Куч. 95: 1994 рік виявився чи не найбільш складним.

Куч. 96: Рік, що фінішує, був продовженням непростих випробувань для українського народу.

Куч. 97: Нам сьогодні доводиться важко, а багатьом — дуже важко. І все ж, вважаю, є підстави згадати цей високосний рік добрим словом.

Куч. 98: Отже, рік прожито немарно.

Б. 70: 1970 war für uns in der Bundesrepublik Deutschland ein recht gutes Jahr.

Б. 71: Wir stehen am Ende eines ereignisreichen Jahres.

Ш. 74: Es war ein schwieriges Jahr.

Ш. 76: Ich glaube, es war ein gutes Jahr...

Ш. 81: Kein Zweifel: 1981 war ein ungewöhnlich schwieriges Jahr.

Отже, і Л.Кравчук, і Л. Кучма справедливо вважають роки дуже складними, але це не означає негативну оцінку власної праці, тому що будь-який політичний текст, як ми вже з'ясували, містить у собі елементи агітації, тому поруч з негативними підсумками обов'язково знаходяться позитивні, які пояснюються власними успіхами:

... Однак ми вистояли. Знаменною, етапною віхою 1996 року стало прийняття Конституції. Я вбачаю в ній фундамент для облаштування нашої спільної оселі — нової України... Україна стала авторитетною й шановною у світі державою. Перших об-

надійливих зрушень, які вселяють оптимізм, досягнуто в економіці. Вдалося приборкати інфляцію. Маємо повноцінну національну валюту. Закладено основу для відновлення економічного зростання... У цьому — підтвердження правильності обраного нами курсу... Як глава держави я й надалі буду добиватися, щоб якомога менше було різницею між гілками влади, а більше — здобутків та добрих справ. (Л. Кучма, 3 новорічного звертання 1997 року).

Без перебільшення можна казати, що виконавча влада зробила конкретні та рішучі кроки, для того щоб 1994 рік став переломним (Л. Кравчук, 1994 рік).

Закони і постанови Верховної Ради України, Укази, які я підписав напередодні Нового року, спрямовані саме на те (Кравчук, 1992 рік).

Треба підкреслити, що Л.Кравчук у своїх зверненнях частіше уживає займенник першої особи однини (тільки в зверненні 1994 року він використовує я 13 разів).

Німецькі кашчлери також знаходять серед негативних підсумків позитивні, які вони можуть пояснити власною працею.

Wir haben nähnlich gut vorgesorgt. Wir haben die beste Handels— und Zahlungsbilanz. Wir haben 1974 ein zusätzliches Stück Reformarbeit geleistet. Wir sind alles in allem auf einem guten Wege. (III. 1974).

Але у кожному звертанні більшу роль грають не огляд позитивних підсумків та згадування складного минулого, а сприятливі або застерігаючі прогнози на майбутнє. У кожному звертанні ми зустрічаємо такі речення, як:

Отже, ми можемо розраховувати на наступний рік як переломний на краще (Куч. 95).

1998 рік має стати роком предметної роботи, організованості й порядку, роком реальних результатів (Куч. 98).

1994 рік має стати роком рішення гострих проблем (Кр. 94).

... у 1996 році більшість з вас, дорогі співвітчизники, відчує зміни на краще (Куч. 96).

Але у нас не повинно бути ні тіні ейфорії (Кр. 92)

Я далекий від надуманого оптимізму (Куч. 95)

Краще життя ніхто нам не покладе під ялинку як новорічний чи різдвяний подарунок (Куч. 97).

Am Ende des neuen Jahres wird die Preissteigerungsrate geringer sein. (Б. 70)

Heute in zwölf Monaten wird es anders und besser aussehen. (III. 74)

...das kommende Jahrzehnt kann schwierig werden. (III. 79)

Gewiß werden auch 1982 unsere Bäume nicht in den Himmel wachsen. (III.81)

За допомогою цих текстів безпосередньо регулюються настрої громадян, їх ставлення до окремих подій, їх поведінка. Це досягається через використання таких слів, як *мудрість, довготерпіння, розважливість, працьовитість, злагода, громадянський мир, виваженість, гідність, витримка, дружельюбність, наполегливість, єдність, розум*, котрі приписуються народові або до яких нас закликають.

Однією з фігур “створення настрою” є заклик не піддаватись песимізму та звертати увагу на позитивні речі:

Не піддаючись розпачу та журі, не поділяючи відчаю тих політиків, які лише й ведуть мову про катаклізми, багато трудо-

вих колективів працює стабільно... Підтверджуючи тим самим, що навіть складні умови не є підставою для песимізму, розлого відчаю та споглядацької позиції (Кучма, 1995).

Але треба відзначити, що цей прийом не є дуже дійовим у скрутних обставинах в Україні, але часто використовується німецькими канцлерами:

Den meisten unserer Bürger geht es heute recht gut, und doch lassen sich viele einreden, es stände allgemein schlecht (Б. 73).

На створення певного настрою громадян спрямовані також обіцянки або проголошення якогось наміру, котрі проте часто не є виражені відкрито, але виявляють себе через певні слова (передусім, через дієслова, такі, наприклад, як *маємо*, *бажаємо*, *будьмо* та інші.)

Але хочу запевнити вас, що Україна буде очищена і оздоровлена... (Куч. 95).

І зараз маємо можливості перейти від стратегії виживання до стратегії розв'язання масштабних завдань, які забезпечать реальний поступ уперед (Куч. 97).

...Буде зроблено усе для того, щоб подолати кризисні явища (Кр.94).

...Цю роботу ми будемо неухильно продовжувати... (Кр.92).

Gemeinsam mit ihren Regierungen wollen wir eine Ordnung des Friedens schaffen, illusionslos, aber ohne zu verzagen. Davon läßt sich meine Regierung nicht abbringen. Dieses Deutschland soll eine Macht des Friedens werden. (Б. 69)

В зверненнях президент (канцлер) постійно згадує громадян, звертається до них. Це робиться не тільки для того, щоб краще донести до них власне зміст виступу, але й з метою їх інтеграції, об'єднання, що також є важливим завданням політика. Про це свідчить те, як передусім в цих ритуальних текстах (особливо на початку та наприкінці) президент (канцлер) адресується до слухачів, *привітаючи, дякуючи та бажаючи* їм чогось доброго.

Як же звертаються українські президенти до слухачів? Звертання до народу не дуже відрізняються: це й нетральні *Шановні громадяни, Шановні співвітчизники, Шановні співгромадяни*, та більш особисті, солідаризуючі *Дорогі друзі, Друзі, Дорогі співвітчизники, Дорогі земляки*, в 1998 році Л. Кучма звертається до *Українського народу*, а Л. Кравчук в 1992 році до *Людей всіх поколінь, усіх національностей*. Найулюбленишим звертанням є, здається, *Дорогі співвітчизники* (зустрічається 6 разів у кожному звертанні, крім привітання Л. Кравчука 1994 року, де він дуже стриманий та використовує лише два рази нейтральне *Шановні співвітчизники*). Такі ж звертання характерні і для канцлерів. Але треба підкреслити, що В. Брандт частіше використовує відкрито інтегративні форми, аніж Х. Шмідт – *liebe Mitbürgerinnen und Mitbürger, meine Damen und Herren, meine lieben Mitbürger*.

Ще одним доказом прагнення до єднання є вживання як канцлерами, так і президентами інтегративного *ми*-стилю. Так, тільки в зверненні Л. Кучми 1995 року форми *ми, нас, нам, наш* використовуються 37 разів, в 1996 – 28; є вони

дуже улюбленими Л.Кравчуком: 1992 — 26, 1994 — 33. Треба відзначити, що останні два звернення Л. Кучми (1997, 1998) є більш нейтральними: 1997 — 19, 1998 — 13 (в них переважають пасивні конструкції *треба, можливо, необхідно* та інші.).

Невід'ємною частиною усіх звернень є висловлення подяки та привітання народів. Частіше за все президенти дякують усьому народові, усім людям, не конкретизуючи (Кравчук 1994; Кучма 1995, 1998). У своєму першому зверненні як президент Л. Кравчук дякує особливо *українцям, які живуть поза межами України* (у перший рік незалежності Л.Кравчук хотів не тільки консолідувати українців як націю, але й звернутися за допомогою до заможної діаспори), також *робітникам і селянам, інженерам і творчим працівникам, кооператорам і підприємцям*. Л. Кучма також висловлює подяку усім разом (1995 — *усім*, 1998 — *українському народові*, в 1997 році він не дякує нікому). Винятком є звернення 1996 року, де Л.Кучма перелічує майже усі верстви населення: *старше покоління, дітей, юнаків та дівчат, матерів, сестер, подруг, тих, хто несе бойове чергування чи трудову вахту, робітників та селян, науковців та інженерно-технічних працівників, військових та освітян*.

Усі привітання закінчуються добрими побажаннями. Л. Кравчук бажає *новорічного настрою, міцної віри, оптимізму, життєвої наснаги, добра, щастя, здоров'я*. Побажання Л.Кучми є схожими: він бажає *щастя, щедрого Різдва, радості,*

здоров'я. Але у двох зверненнях Л.Кучма є більш емоційним, використовуючи більш яскраві стилістичні фігури:

Хай негарзди обходять наші оселі, нехай панує у них лише радість, а смуток і біль не торкаються чола наших дітей та онуків.

Хай не обмілють наші душі та серця, нехай нам щедро світить золоте сонце. Хай зігриває нас тепло долонь рідних і друзів!

Хай здійснився усе те, чого бажає, до чого прагне наш працьовитий, талановитий і щедрий народ.

Хай стверджується і процвітає Україна! (1996 рік).

За давнім звичаєм побажаймо собі січня снігового, травня дощового, а серпня — на хліб рясного. (1998 рік).

Схожими є привітання та висловлення подяки канцлерів.

Також тут В. Брандт є більш красномовним за Х. Шмідта:

Und nun wünsche ich Ihnen allen für das Neue Jahr Gesundheit und Glück und — da es auch dessen bedarf — Trost im Unglück. Möge es ein gutes Jahr werden für unser Volk und für unseren Staat! (Б.72)

Ein gutes Neue Jahr! (Шмідт використовує три рази з восьми це побажання до народу, а два рази навіть не використовує жодного).

В зверненнях постійно присутні окремі тематичні фрагменти, які зустрічаються майже у кожному зверненні та пов'язані з відповідними політичними розділами: економічна політика, зовнішня політика, внутрішня політика (реформи, Кон-

ституція, соціальна політика, політична культура, солідарність та демократія). Звичайно, розподіл тем у окремих зверненнях не може бути абсолютним індикатором визначення важливості тих чи інших тем або проблем у відповідній історичній ситуації, проте згадування цієї теми та місце, відведене їй у зверненні, свідчать про те, що є (або повинно бути з точки зору президента (канцлера)) важливим для суспільства на час цього звернення.

Якщо розглянути усі новорічні привітання президентів України, можна побачити, що основною темою з усіх перелічених вище є тема *реформ*, якої президенти торкаються у всіх зверненнях (слова *реформи*, *реформування*, *зміни* зустрічаються у зверненнях 23 рази).

Друге місце посідає тема *громадської солідарності та єдності*, яка також присутня у кожному зверненні (напр., у своєму останньому зверненні 1998 року Л. Кучма приділяє цій темі 8 довгих речень з 52).

Важливе місце надається проблемам *зовнішньої політики*.

Тема *економіки* розглядається також у кожному зверненні, але перед усім у зв'язку з тяготами, які необхідно подолати, та надією на краще майбутнє, яке настане, якщо будемо разом йти дорогою реформ.

Поруч з цими загальними темами розглядаються події, які доповнюють їх та можуть вважатись звітом відповідного історичного часу.

1991: Здобуття незалежності.

1992: Реформування Збройних Сил та народної освіти.

1994: Вибори у Верховну Раду, позбавлення ядерної зброї.

1995: Вступ України до Ради Європи, святкування 50-річчя Перемоги.

1996: 5-річчя проголошення незалежності, прийняття Конституції.

1997: Підписання договору з Росією, антарктична експедиція, політ космонавта.

Відповідно з іншими соціально-економічними обставинами у ФРН на перший план виходять теми економіки та зовнішньої політики.

На початку ми казали про ритуальний характер новорічного звернення як типу тексту, яке може бути розглянуто як мініатюра політичної комунікації. Після проведеного аналізу ми можемо бути точнішими: звернення – як усі хвалебні або святкові тексти – використовують постійний репертуар моделей та опираються на відповідні зразки, які наповнюються конкретикою згідно з часом та політикою, для якої написане це звернення. Про це свідчить аналіз текстів у країнах з різним соціальним, економічним положенням, якими є Україна та ФРН.

На жаль, історія нашої країни обмежується лише кількома зверненнями, яких не вистачає для більш докладного аналізу, що дає надію на продовження цих досліджень.

Литература

1. Holly W. Die sozialdemokratischen Kanzler an das Volk // Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der BRD, 1995, S. 315-329.
2. Klein J. Politische Textsorten // Aspekte der Textlinguistik, 1991, S. 245-278.
3. Polenz P. Deutsche Satzsemantik, 1988.
4. Püschel U. Stilpragmatik — vom praktischen Umgang mit Stil // Stilfragen, 1995, S. 303-328.